

Ігор ГАВРИЛІВ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ФОРМИ І МЕТОДИ БОРТЬБИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Стратегічною метою західноукраїнських політичних сил було відновлення державності України. В міру загострення українсько-польського протистояння змінювалася тактика боротьби. Як результат, під час Другої світової війни проголошено відновлення Української держави, а рух Опору окупаційним режимам сприяв консолідації українського громадянства.

Утвердження і розбудова Української держави проходить у постійному пошуку свого місця у сучасних світових глобалізаційних процесах. Природне місце України серед європейської спільноти прагнуть визначити політичні сили, погляди яких скеровані на схід. Суспільство втягнуте в боротьбу, яка аж ніяк не сприяє консолідації українського громадянства. Тому дуже актуальним залишається питання історичної пам'яті – вивчення не так далекого нашого минулого, що має безпосередній вплив на сьогоднішній день. В цьому сенсі показовими є українсько-польські взаємини. Адже усвідомлення політичним істеблішментом Польщі належного місця України у євроатлантичних структурах в перспективі сприятиме умиротворенню Росії, яка виступає головним дестабілізатором на сході Європи. Дещо подібне відбувалося після закінчення Першої світової війни, коли Антанта не врахувала важливість українського фактора для встановлення довготривалого миру в повоєнний час.

Про українсько-польське протистояння у міжвоєнний період чимало написано та продискутовано на спільних наукових форумах. Очевидно, що поляки почали усвідомлювати вину своїх пращурів, які розбудовували вільну велику Польську державу за рахунок українських земель, активно колонізуючи місцеве населення. Українці зрозуміли свою слабкість, невідповідність ані політичного проводу, ані громадянства до боротьби за вільне життя у своїй незалежній державі. На цьому тлі дискусійною залишається тема доцільності та результативності форм і методів діяльності західноукраїнських політичних партій та організацій у час припинення збройного конфлікту. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. була “запрограмована” історією відносин обидвох народів, котрі перебували під Австро-Угорщиною. Це постійна напруга між політиками в галицькому сеймі та віденському парламенті. Гостра боротьба за вищу школу була позначена (під час студентських протистоянь) кривавими сутичками, які довели зрештою до вбивства 1 липня 1910 р. українського студентського діяча Адама Коцка. Етносоціальні конфлікти між українськими селя-

нами та польськими поміщиками, етнополітичне протистояння в містах супроводжувалося індивідуальним терором. Відома спроба убивства поляком у 1897 р. Івана Франка за те, що мислитель назвав Адама Міцкевича “поетом зради”. Показовою стала смерть галицького намісника, графа Анджея Потоцького у квітні 1908 р. від рук українського патріота Мирослава Січинського. На побутовому рівні українці постійно відчували визиск і приниження від поляків, а поляки, в свою чергу, українців бачили “руїнниками” через призму впливу на їхню свідомість трилогії Генріха Сенкевича “Вогнем і мечем” та інших антиукраїнських опусів. Показовою у багатьох випадках є позиція на стороні українства відомих діячів із змішаних родин. Так, відомий професор та громадський діяч Володимир Кубійович, батько якого був українцем, а мати полькою, згадував, що з раннього дитинства відчував жаль, коли бачив, як у дитячих книжках поляки несправедливо ображають українців: “4-річний Влодзьо казав: “Матусю, серденько мені болить, що польський орел видзьовбав очі українському левові”. Його мати на звинувачення від одноплемінників, що син воював у рядах УГА, відповідала: “... пішов до українського війська, бо це його обов’язок, бо правда на боці українців”¹.

У час українсько-польсько-більшовицької війни наші супротивники зуміли внести розбрат між військово-політичними проводами ЗУНР і УНР. Волею долі УГА в лютому 1920 р. змушена реорганізуватися в ЧУГА, а еміграційний уряд Є. Петрушевича згодом підпав під вплив більшовицької агентури. Варшавський договір не виправдав надії уряду УНР щодо спільного з поляками звільнення Наддніпрянщини від більшовиків. Незважаючи на те, що українські воїни, вірні союзницькому обов’язку, (зокрема 6-та армія генерала М. Безручка) спасли Польщу, а можливо й Європу від загрози поширення комунізму, поляки це гідно не оцінили і фактично, перемир’ям із росіянами, зрадили українців. Польські політики змушені були визнати: “Щодо точних відомостей із фронту – досить важко. Але, здається, на Півдні Ридз-Смігли оволодів ситуацією і тримає лінію по Збручу. Велика у цьому заслуга українських підрозділів, які навіть під час відступу не втратили холонокровності і, переважаючи дисципліною наші війська, б’ються по-геройському. У найбільш критичний момент український офіцерський підрозділ зупинив наступ Червоної Гвардії на Галичину ціною втрати 350 убитих та поранених офіцерів. Що за іронія історії”².

21 квітня 1920 р. у Варшаві польський уряд зобов’язався не укладати жодних міжнародних договорів, спрямованих проти України. 18 березня 1921 р. у Ризі поляки уклали мирову угоду з більшовиками, в одній із статей якої передбачалася ліквідація залишків української армії, інтернованої у польських таборах. Начальник Польської держави маршал Ю. Пілсудський, під час інспекції табору інтернованих вояків української армії в Каліші, змушений був вибачатися: “Я вас, панове, пере-прошую, я вас дуже пере-прошую...”³. Підсумував кінець українсько-польського союзу відомий польський громадсько-політичний діяч Т. Голувко: “... У Ризі Польща з гідною подиву легковажністю перекреслила всю свою дотичасову політику на Сході, котра прямувала у федераційному напрямку, відносним проявом якої був союз з Петлюрою, вірно дотриманий ним в найгірніших для Польщі хвилинах. Називаймо речі своїми іменами – ми покинули, зрадили Петлюру в Ризі”⁴.

У міжвоєнний період українсько-польське протистояння відбувалося на тлі змін форм і методів діяльності західноукраїнських політичних сил, що залежало від загальної суспільно-політичної ситуації. На початку 20-х рр. галичани мали надію, що питання національно-державницького статусу Східної Галичини вирішиться на користь українців. Адже на черговій сесії Ліги Націй у Парижі 23 лютого 1921 р. було вирішено: “Постанови мирового договору про права національних меншин у Польщі не можуть бути укладені до Галичини, бо вона лежить поза границями Польщі; постанови про виконання мандатів і контролю Союзу Народів над мандатором не можуть бути прикладені до Галичан, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію по країні; не можна прикладати до цього моменту і приписів гаагської конвенції, бо в часі, коли заключено конвенцію Польща не існувала як держава; Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, сувереном якої є держави Антанти”⁵. Лідер еміграційного уряду ЗУНР Є. Петрушевич підкреслював: “Я маю вражіння, що хоч альянти підпирають Польщу, але вони таки обмежать її до належних етнографічних границь. Певно, що Польща буде трівкійша, чим менше непольського елемента буде обіймати”⁶. 30 квітня 1921 р. УНРада запропонувала державам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. В цьому документі Галицька Республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, кордони якої фактично охоплювали українську етнічну територію. Всім мешканцям надавалися рівні права у громадсько-політичному житті. Устрій держави – республіканський. Проголошувалося загальне виборче право, передбачалося дотримання демократичних свобод. Законодавча влада зосереджувалася в руках Державної Ради, а виконавчу мав очолювати президент, якому підпорядковувався уряд. Державною мовою визначалася українська, але передбачалося вживання польської та єврейської. Для оборони держави планувалося створення армії, незалежною бачилася судова влада тощо. Все це мало втілюватися в життя під егідою держав Антанти⁷. Цей проект державного устрою Галицької Республіки відповідав усім нормам міжнародного права, враховував інтереси всього населення Східної Галичини. Втілюючи в життя цей задум, галицький політичний провід вважав, що: “Галицька держава буде... конечною і одиничною базою для консолідації великої України, щоб приступити до неї у принагідний момент”.

Допоки офіційний статус Східної Галичини вирішувався на міжнародному рівні, польська окупаційна влада провела низку заходів, спрямованих на знищення всього, що говорило про український характер краю. У 1921 р. було прийнято конституцію Польщі як унітарної держави, скасовано всі органи місцевого самоврядування, здійснено новий адміністративний поділ, який передбачав розчленування української спільноти т. зв. “сокальським кордоном” між Галичиною та Волинною. Обмежуючи діяльність усіх українських інституцій, аграрна реформа сприяла появі на українських землях багатотисячної армії військових колоністів та осадників, які несли прикордонну сторожову службу і водночас виконували каральні функції щодо українського селянства, адже, за словами Ю. Пілсудського, “... земля на Сході мала перейти у власність тих, які її польською зробили”. Кульмінацією усіх заходів польської влади став перепис населення у жовтні 1921 р., який мав офіційно ствердити польську етнічну більшість, призов до польського війська і, нарешті, вибори до двох палат польського парламенту восени 1922 року.

Українські революційні та політичні сили одноставно бойкотували перепис та призов до ворожої армії. 15 серпня 1922 р. Є. Петрушевич звернувся з протестом проти виборів у Галичині до урядів Антанти: “Українське населення не візьме участі в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти повинні правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму”⁸. Українська військова організація, в свою чергу, поширила відозву, в якій закликала: “Не брати участі у передвиборчій акції ані у виборах до польського сейму і сенату, бо український народ не признає польської влади у Східній Галичині. Не виконання цього наказу є зрадою українського народу! Смерть зрадникам!”⁹

УВО ставила за мету своїми революційно-бойовими методами посилити заходи еміграційного уряду ЗУНР і галицьких політичних партій щодо тиску на польську владу та забезпечити суверенітет Східної Галичини. Вдавалися вони до крайніх методів боротьби – індивідуального терору, який був започаткований 25 вересня 1921 р., коли до Львова на відкриття “Східних Торгів” прибув глава Польської держави маршал Ю. Пілсудський. Бойовик УВО, 21-річний С. Федак вистрілив і поранив у руку львівського воєводу К. Грабовського, коли той і Ю. Пілсудський проїздили автомобілем повз ратушу. Бажаючи вбити представника польської окупаційної влади, колишній старшина української армії в такий спосіб хотів довести Ю. Пілсудському, що українці не погодяться з входженням Галичини до Польщі¹⁰. Влітку–восени 1922 р. відбувалася т. зв. “мала війна” УВО з поляками: масово застосовувався терор супроти польських поселенців – підпалювали їхні оселі та збіжжя, в будинках вибивали вікна, кидали ручні гранати. Непоодинокими стали напади на фільварки, військові склади. Нападники пошкоджували залізничне полотно, телефонні та телеграфічні комунікації, вбивали поліцаїв, жовнірів та вїттів – представників влади на місцях. Було вбито і деяких членів Гуцульської делегації, які їздили з чолобитною до начальника Польської держави Ю. Пілсудського. Загалом нанесено шкоди на сотні мільйонів польських марок¹¹.

Одноставність, з якою виступили українці щодо бойкоту виборів, дала свої позитивні результати, адже у Східній Галичині вони фактично були зірвані. Масовий рух опору деморалізував навіть місцевих поляків, які здебільшого не йшли голосувати. Всі ці заходи галицького політикуму та військової організації зміцнювали в українського громадянства вороже ставлення до Польської держави, а серед поляків сіяло зневіру щодо власної безпеки.

На початку 1923 р. активна діяльність українських політичних сил змусила Раду Ліги Націй створити комісію у справі Східної Галичини. 12 лютого польський сейм у зверненні до західних держав поставив за вимогу узаконити умови Ризького договору від 18 березня 1921 р. як чинника “господарської і політичної необхідності в Європі”¹². Разом з тим Польща брала на себе відповідальність гарантувати воєводську автономію Східній Галичині, підписати договір про забезпечення прав національних меншин тощо. Після 14 березня 1923 р., коли Рада послів Антанти прийняла рішення передати на 25 років Східну Галичину Польщі, УВО розгорнула ще більшу, ніж у 1922 р. саботажну акцію. Серед галицьких політиків звучали заклики перетворити Галичину в українську Ірландію¹³. Тоді, щоб зменшити напругу протистояння з українцями, поляки проголосили загальну

амністію політичним емігрантам, а 26 вересня 1923 р. польський сейм прийняв закон про воєводську автономію у Східній Галичині та заснування українського університету. Українці постійно намагалися перенести український університет з Праги до Львова. Поляки вважали, що "... це має за мету – збір найбільш гайдамацьких студентів, ворожих державі і організування їх для замахів та агітації..."¹⁴. Польські партії та організації пропонували створити український університет у Кракові, а потім, можливо, перенести його до Львова¹⁵. Зрештою, польська влада ні питання української вищої школи, ні взагалі автономії, так і не вирішила. Подальший хід подій показав, що метою усіх заходів поляків було, як цинічно висловився професор львівського університету С. Грабський, який певний час був міністром віросповідання й освіти Польщі: "До 25 років знищити у Східній Галичині українців".

Незважаючи на те, що Польська держава в першій половині 20-х рр. вступила в період стабілізації, суспільно-політичне життя залишалося досить напруженим. У польському парламенті домінувала партія народної демократії, яка в національному питанні проводила т. зв. "інкорпораційну" політику, тобто відкриту колонізацію і полонізацію Західної України. Внаслідок реалізації програми ендеків, польський елемент наводнив українські міста та села. Українці не допускалися в органи місцевої влади, до роботи в державних установах, промисловості, на залізничному транспорті, пошті, телеграфі і т. ін. У липні 1924 р. у польському сеймі були схвалені т. зв. "кресові закони", які санкціонували наступ польської культури на українську. Шкільна реформа насаджувала польську і "утраквістичну" (двомовну) школу, а українські середні навчальні заклади існували лише на приватні кошти. Аграрна реформа, за законом від 25 грудня 1925 р., зберігала на західноукраїнських землях поміщицькі маєтки, а розділену землю надавала переважно польським осадникам і військовим колоністам. Така політика вела до посилення національного та соціального протистояння в Польській державі. В результаті 12 травня 1926 р. Ю. Пілсудський здійснив державний переворот. У відозві до народу пілсудчики виклали своє бачення державного будівництва¹⁶. В національному питанні на зміну доктрині т. зв. "польського прометеїзму" ендеків (національна асиміляція національних меншин) прийшла федералістична програма есдеків (державна асиміляція), ідеологами якої були Т. Голувко і Л. Василевський, які закликали "русинів за походженням зробити поляками за національністю". Таким чином проводилася асиміляція українців через воєводську автономію у Східній Галичині та самоврядування на Волині. Форма була іншою, але зміст залишався той самий.

У цих умовах перед західноукраїнським політичним проводом постало завдання продовжити національно-визвольну боротьбу в нових реаліях. Тому почався процес перегрупування всіх національних політичних сил. Під впливом історичних подій, також не без підступно-цинічної більшовицької пропаганди та агітації, більшість українських соціал-демократів Західної України сповідували ідею об'єднання з Радянською Україною. Така позиція мала певний вплив на українство північно-західних земель, але в Галичині радянофільські ідеї не отримали масової підтримки. Після переходу УСДП на комуністичну платформу польська влада у січні 1924 р. її заборонила¹⁷. Перетерпівши період розколу, радянофільських впливів, репресій з боку польської влади, соціал-демократи

згуртовуються на національних засадах. 8–9 грудня 1928 р. у Львові 72 делегати з'їзду українських соціал-демократичних груп проголосили відновлення УСДП на довоєнній платформі. Відновлена УСДП поширила свою діяльність серед малочисельного міського українського пролетаріату Дрогобича, Стрия, Долини, Калуша та інших міст. Вона сприяла обмеженню комуністичного впливу на міське населення, старалася поділити вплив у професійних спілках з польськими соціалістами.

Галицькі радикали зблизились із волинськими соціал-революціонерами. В результаті об'єднавчий форум відбувся 14 лютого 1926 р. у Львові. На ньому були представлені 112 делегатів з 22 повітів Галичини і з трьох повітів Волині. Українська соціал-радикальна партія виражала інтереси малоземельного та безземельного селянства, дрібних службовців та сільської інтелігенції. УСРП вела постійні консультації та переговори з іншими українськими соціалістичними організаціями: Українським соціалістичним об'єднанням “СельРоб”, “Партією Волі Народу”, членами УСДП для налагодження контактів та співпраці. Зрештою з сільробівцями соціал-радикали розійшлися з причини негативного ставлення до уряду Радянської України¹⁸. Разом з соціал-демократами 9 грудня 1928 р. брали участь в Українському Соціалістичному Конгресі, на якому було домовлено, що радикали поширюють свою діяльність в основному на село, а УСДП – на місто¹⁹. У своїй повсякденній діяльності соціал-радикали старалися поєднувати соціальне з національним. Така тактика мала певний успіх серед широких народних мас. Друга половина 20-х рр. – це розмах діяльності УСРП: у 1929 р. партія нараховувала 7500 зареєстрованих членів²⁰.

У середині 20-х рр. відбувається об'єднання трудовиків (УНТП), християн-супільників (УХСП) та інших ідеологічно-тотожних груп в Українське національно-демократичне об'єднання. Установчий з'їзд відбувся 1925 р., а 19–20 листопада 1926 р. затверджено Програму політичної організації, в основу якої була покладена “... незалежна від нікого чиста національна українська політика, що не визнавала ніякого ні з ким компромісу”²¹. Провід УНДО складала тогочасна національна інтелектуальна еліта Західної України. Це, в основному, адвокати, учителі, лікарі, науковці, журналісти, літератори, діячі української кооперації, багаточисленні представники національно-свідомого духовенства, заможне селянство.

УСДП, УСРП та УНДО – найвпливовіші політичні партії в тогочасному західно-українському суспільстві, були т. зв. “легальною опозицією” польській окупаційній владі. Слід зазначити, що ці партії перебували в тісному зв'язку з Українською військовою організацією. Деякі чільні діячі УСРП та УНДО водночас були й членами УВО. Адже увісти “... мали завдання залишатися активними діячами тих політичних партій, до яких вони належали, як також входить у склад керівних органів нових політичних і загальнонаціональних організацій, та не намагаючись очолювати їх – впливати зсередини на активізацію їхньої діяльності і на їх політичний напрям...”²². Голова УСДП Л. Ганкевич висловив ставлення своєї партії до революційно-підпільної організації: “Ми соціал-демократи не вели бойової акції, але її розуміли, шанували і не кидали на неї камінням”²³. Очевидно, український політичний рух використовував всі доступні йому форми і методи боротьби.

Стратегічною метою діяльності УВО було створення регулярної визвольної української армії для продовження боротьби за державність України. Керівництво

організації не мало ілюзій щодо успіху визвольного повстання в даний момент, але ставило на мобілізацію народу до майбутньої боротьби у відповідний час. Голова УВО, полковник Є. Коновалець зі своїми соратниками сформував визвольну концепцію, яка складалася з наступних постулатів: боротися власними силами народу, а не орієнтуватися на сторонніх “визволителів”; боротьба в Україні повинна вестися за всяких умов, бо перервану боротьбу важко відновити; визвольну діяльність вести одночасно проти всіх окупантів, а не йти з одним проти другого; наявність у визвольній боротьбі необхідного збройного чинника²⁴. Українська військова організація, яка виступала фактично як “армія в підпіллі”, підтримувала методи діяльності легальних політичних сил. Так, під час нових виборів у місцеві та центральні органи влади Польської держави увісти заявили: “Наше негативне ставлення до виборів 1922 року не принесло нам ніяких реальних здобудків. УВО стежить за передвиборчою підготовкою, щоб українськими послами стали не угодовці, а свідомі цієї боротьби, що будуть вести у Варшавському сеймі в обороні українського населення”²⁵.

Але проводи західноукраїнських політичних партій не завжди могли узгодити тактику діяльності. Так, у 1927 р. під час виборів до міських і сільських урядів відмова у співпраці призвела до того, що українські сили фактично вибори програли. Знову ж таки під час виборів у польський парламент у 1928 р., незважаючи на терор, зловживання та фальшування з боку поляків, у Західній Україні було обрано здебільшого українців, хоча відсутність єдності позбавило національні сили багатьох мандатів. УНДО провело в сейм 23 послів, а в сенат 9 senatorів, УСРП відповідно – семеро послів і одного сенатора²⁶.

Консолідації сил українських партій та організацій сприяло відзначення десятої річниці проголошення ЗУНР. В свою чергу до відзначення відновлення Польської держави готувалися і поляки. УВО поширила відозву до українців ігнорувати польське свято, натомість закликала гучно відзначити роковини ЗУНР. Одночасно Команда УВО нагадувала західним українцям, що причиною невдач визвольних змагань було те, що “... ми не мали державної і військової традиції та не вміли любити свободи й ненавидіти неволі”²⁷.

У результаті українство відзначило 1 листопада 1928 р. гучною маніфестацією у Львові. На куполі собору Св. Юра, Високому замку, університеті майоріли блакитно-жовті прапори з малиновими ініціалами “УВО”. На багатотисячному мітингу виступали українські послы та діячі політичних партій. 10-тисячний похід від церкви Св. Юра до Янівського кладовища розігнала польська поліція, на вулицях лунали револьверні постріли. У той же час поляки погромили українські установи: Академічний дім, студентську їдальню, бібліотеку студентів, Маслосоюз – всього 17 інституцій. Були непоодинокі випадки фізичної розправи над українцями²⁸.

Український політичний провід, керівництво УВО висловили своє обурення щодо дій польської влади у відозві “До культурних народів світу”, яка привернула увагу світової громадськості до становища українців під Польщею²⁹.

З плином часу стало очевидним, що для досягнення мети щодо відновлення державності необхідно вести клопітку ідеологічно-організаційну діяльність серед західноукраїнської молоді, яка у 20-х рр. перейнялася ідеологією націоналізму. Головну роль в об’єднанні усіх націоналістичних сил відіграла Українська

військова організація. Але у самій підпільній організації наростав конфлікт з приводу ведення подальшої політичної діяльності. Деякі діячі вважали, що обмежувати революційну дію лише бойовими акціями недоцільно. Вони стояли за створення підпільної політичної організації з націоналістичною ідеологією і революційно-визвольною концепцією. В результаті, у 1929 р. на об'єднавчому Конгресі була створена Організація українських націоналістів, яку очолив голова УВО Є. Коновалець. На український політичний олімп піднялася нова політична сила, яка інтенсифікувала національно-визвольну боротьбу за незалежну державу. Слід зазначити, що політичні партії Західної України недоброзичливо сприйняли створення нової військово-політичної організації, очевидно побоюючись зростання конкурентної боротьби за впливи у західноукраїнському суспільстві.

Особливо погіршилося соціально-економічне становище українців у Польщі на зламі 20–30-х рр., коли економіку країни охопила світова криза. Скорочення виробництва, безробіття, підвищення цін погіршувало життєвий рівень народу, викликало масове незадоволення. З початком 1930 р. активізувалися страйки, виступи робітників та селян. Було зареєстровано 312 страйків на 1185 підприємствах із залученням 48 тис. робітників. На західноукраїнських землях відбулося понад 3 тис. антидержавних політичних виступів, у числі яких 160 селянських заворушень, що супроводжувалися сутичкою з місцевими властями та поліцією. На підтримку трудового люду відгукнулися студенти Львівського університету, які провели 20–23 лютого страйк протесту. Їх підтримували студенти Львівської політехніки. За революційну діяльність були заарештовані й засуджені постановою окружного суду студенти А. Данчевський, Т. Галайчук, В. Андрущак³⁰.

Не стояли осторонь подій і політичні партії Західної України. УНДО, УСРП, УСДП та Селянський Союз оголосили про створення спільного фронту в боротьбі за права народу. Йшлося також про більш тісну співпрацю українців, білорусів та литовців у межах Польської держави³¹. Дебатуючи в польському парламенті, голова УНДО Д. Левицький констатував, що польська національна політика суперечить життєвій правді, а санаційний режим чваниться політикою сильної руки, що нібито є відповіддю на агресивність українців. Прем'єр-міністр Польщі Бартель у відповідь заявив, що якщо українці будуть лояльними, то отримають певні права. В результаті Українська Парламентарна Репрезентація голосувала проти прийняття бюджету уряду³².

На масових вічах українські послі, регулярно зустрічаючись із виборцями, вели розмови про те, як польський уряд "п'є кров з українців", збирає з них податки, а взамін нічого не дає. Констатуючи важке становище українців під Польщею, закликали український загальний борець за свою державу, бо тільки тоді прийде звільнення від гніту³³. Організація українських націоналістів, в свою чергу, почала вести широку політичну діяльність за здобуття симпатій української суспільності. Особлива увага приділялася молоді, яка зі шкільної лави відчувала національне приниження та соціальну несправедливість. Оунівці ставили конкретні завдання: розбудувати кадри організації; провести їх організаційний, ідеологічний, політичний та військовий вишкіл; перетворити ОУН у масову військово-політичну організацію, яка в перспективі підготує і очолить західноукраїнський загальний національно-визвольний борець.

Для здійснення поставленої мети провідний актив ОУН на ЗУЗ втілює в життя теорію т. зв. перманентної революції: "... постійне революційне кипіння в краю, нарід не смів звикнути до кайданів, не смів почуватися в ворожій державі добре; ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові"³⁴. В липні–вересні 1930 р. було проведено масову протестаційно-саботажну акцію проти польської окупаційної влади. Шляхом підпалів польських фільварків та будинків колоністів вона мала змобілізувати українське населення до активного опору чужинцям, звернути увагу світової громадськості на стан справ у Західній Україні, припинити створення нових польських поселень на українських землях. Цю революційно-бойову акцію організував, за наказом Голови крайової езекутиви УВО-ОУН на ЗУЗ Ю. Головінського, молодий керівник бойової референтури Р. Шухевич. Внаслідок добре спланованих та проведених саботажів спалено 62 будинки, 87 стол, 78 господарських будинків, 112 скирт збіжжя³⁵. Слід зазначити, що полякам було завдано не лише відчутних матеріальних, але й моральних втрат. Натомість не було спіймано жодного українського бойовика, що свідчить про їх належну підготовку і технічну справність.

Під впливом цих подій польська преса розпочала шалену антиукраїнську кампанію. Зі сторінок часописів сипалися звинувачення про те, що українські легальні товариства, кооперативи, фінансово-кредитні установи та інші інституції є "кривками" саботажників, які надають певну матеріальну допомогу для проведення цих акцій. Польську суспільність закликалося до реваншу, погрому та ліквідації цих установ³⁶.

Тим часом у державному житті Польщі відбулися серйозні зміни, які позначилися і на національному питанні. 24 серпня 1930 р. прем'єр-міністром став Й. Пілсудський, 29 серпня президент змушений був розпустити сейм і сенат, на листопад були призначені нові вибори. Усю виборчу кампанію супроводжував терор властей, особливо жорстоко обійшлися з українським населенням. Польська влада вирішила провести на західноукраїнських землях каральну експедицію, т. зв. "пацифікацію" (умиротворення українців). Вона проходила з 16 вересня по 30 листопада. Війська, поліція, озброєні осадники проводили масові арешти, езекуції над українським населенням, що призвело до численних жертв та руйнування майна. Постраждало тисячі людей у селах та містах. Було вбито чільників ОУН Ю. Головінського та С. Охримовича, заборонено спортивно-патріотичну організацію "Пласт", закрито гімназію в Тернополі та низку інших українських навчальних закладів, заарештовано чільних діячів УНДО і УСРП, серед яких були депутати польського парламенту і т. ін. Такі жорстокі дії польської влади викликали хвилю протестів: був поширений пастирський лист сімох галицьких греко-католицьких владик із засудженням насильства; національні політичні сили одноставно виступили на міжнародній арені в справі захисту прав українського населення в Польщі, чим завдали морального удару авторитетові поляків у світі.

На міжнародній арені політичні партії та організації Західної України тісно співпрацювали, але в краю намітилося певне протистояння. Напередодні виборів, налякані репресіями проводи УНДО, УСРП та УСДП опублікували спільне комюніке, в якому зазначалося: "Зокрема в справі масових пожеж, стверджується,

що поскільки вони справді є ділом українських рук, то вони з національного погляду безцінні, позбавлені політичного змислу та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами”³⁷. Взаємини між революційним підпіллям та “легальною опозицією” в той час влучно охарактеризував голова ОУН Є. Коновалець: “Вони всі (наші партії) хочуть спокою і мирного співжиття, і те їх дратує, що хтось їм той спокій заколючує і змушує їх придумуватися над тим, що вони роблять”³⁸. Також він зазначав: “Діяльність легальних партій великою мірою уможливають працю підпілля”³⁹. Тобто проходив процес доповнення та об’єктивної підтримки двох політичних ліній Західної України, що сприяло залученню якнайширших народних мас до активної суспільно-політичної та громадської діяльності.

У липні 1932 р. на спільній конференції Проводу українських націоналістів та Крайової ексекютиви Д. Андрієвський ініціював дискусію про доцільність збройної боротьби. Євген Коновалець відреагував наступним коментарем: “Виходити з такими думками, як-то радить Андрієвський, старатися їх накидувати крайовим націоналістам, то означало б від них щораз більше віддалюватися і засуджувати ПУН стати з часом Проводом ОУН на еміграції без зв’язку і впливу на розвій революційних сил, що діють на окупованих теренах”⁴⁰.

У першій половині 30-х рр. оунівці активізували свою діяльність, поширюючи працю в легальних організаціях: Просвіті, Соколі, Рідній Школі, кооперативах та інших установах. Масовими акціями постійно нагадували польській владі про своє існування, залучаючи до них широкі верстви народу. Це – проведення українських національних свят, вшанування традицій народу – насипання могил на честь померлих українських воїнів, панахиди та походи з нагоди відзначення річниць проголошення УНР та ЗУНР, виголошення рефератів з історії України і сучасного політичного становища сприяло активній просвітницькій роботі на місцях тощо. Широкого розголосу набули “шкільна та протимонопольні акції”, які засіяли зерна національної свідомості та ненависті до ворожого панування над українським народом, бажання активної участі в революційній боротьбі за національні права.

ОУН особливу увагу приділяла розвінчанню антиукраїнської та антилюдяної суті московського більшовизму, який поширювався на західноукраїнських землях у формі радянофільства. Тут успішно застосовувалися такі методи боротьби, як політична пропаганда так індивідуальний терор. Доповненням до протестаційних акцій українських політичних партій відносно винищення Східної України внаслідок штучно спланованого голодомору стало вбивство оунівцями представника радянського консульства у Львові. В результаті суд над виконавцем вироку М. Лемиком привернув увагу української громадськості, а засоби масової інформації широко висвітлювали цей вчинок, як бойовий протест українського народу проти поневолення більшовицькою Москвою України й винищення її народу спланованим голодомором. Хоча оборону складали представники різних західноукраїнських політичних сил, але всі вони були одноставні в тому, що “приналежність М. Лемика до якої-небудь організації не грає в цьому процесі ніякої ролі, бо весь 40-мільйонний український народ, без огляду на партії й політичні угруповання, вважає вчинок Миколи Лемика – не пересуджуючи його законної кваліфікації – за вислід стихійного протесту всієї української нації проти небувалого нищення її основ життя московським комінтерном”⁴¹.

У той час свого апогею досягли революційно-бойові акції ОУН як супроти ворогів, так і проти тих українців, які йшли на співпрацю з польською владою, т. зв. “хрунів”. Керівництво ОУН на ЗУЗ підкреслювало, що людей карали не за політичні погляди, а за конкретну шкідливу діяльність: “... обов’язком кожного українця являється абсолютне підкорення свого життя інтересам і благу народу, а якщо хтось свідомо і добровільно співпрацює з ворогом фізичними методами, і при цьому розраховує на особисту вигоду, то ми вважаємо, що таку зраду народу потрібно карати тільки смертю”⁴².

Резонансним у західноукраїнському суспільстві стало вбивство оунівцями колишнього старшини УГА, директора Академічної гімназії у Львові І. Бабія, який пішов на відкриту співпрацю з польською владою. Осудив цей терористичний акт глава ГКЦ, митрополит А. Шептицький: “Святій справі не можна служити за-кривавленими руками”⁴³. Представники “легальної опозиції” вважали бойові акції ОУН деструктивними. Керівництво УНДО критикувало ОУН за те, що вона масово втягує молодь до кривавої боротьби. Ундисти наголошували, що “не штука вмерти, а штука жити”, “наша молодь мусить бути відважна і лицарська, носієм громадської етики і моралі”⁴⁴. Голова ОУН Є. Коновалець змушений був спростовувати закиди опонентів: “... я мушу дати пояснення, що український визвольний рух в основі не терористичний, його завдання – в першу чергу підготувати український загаль до того, щоб у випадку якихось міжнародних ускладнень українська нація була зріла до тих подій та щоб при розвитку тих подій була вона підготована до створення своєї держави...”⁴⁵.

Після гучного вбивства оунівцями міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, під час Варшавського та Львівського судових процесів польська Феміда звинувачувала молодих українських патріотів у тероризмі і в тому, що “не вміють цінити чуже життя”. На ці закиди лідер оунівців С. Бандера відповів: “Ми вміємо цінити життя своє та інших, але наша ідея вартує, щоб посвятити мільйони жертв для її реалізації. Міра нашої ідеї – це віддати своє життя та інших їй”⁴⁶. Очевидно, що в своїй діяльності націоналісти намагалися очистити українську націю від рабської психології, ворожих впливів, чужих нашарувань. Бажали возвеличити все те, що є найкращого, найхарактернішого і найвеличнішого в українців. Сучасник писав про них так: “Найкращі з найкращої частини Українського війська – цієї справжньої української гвардії – лицарський орден, що за головне своє завдання має підтримувати в українському народі за часів лихоліття дух військовості, дух активної боротьби за незалежність України, за її соборність, стояти на беззмінній почесній варті біля цього духа, не давати йому згаснути, заснути...”⁴⁷.

Загострення українсько-польського протистояння змусило владу шукати шляхи компромісів і порозуміння. Помірковане крило УНДО, українські кооператори також бажали налагодити контакти з поляками, адже не хотіли терпіти насильство, втрачати своє майно і жити під страхом арештів та репресій. Ще з початку 30-х рр. у західноукраїнському суспільстві поширюється думка про можливість союзу українців з Польщею, направлену супроти СРСР. Адже становище українців під Польщею неможливо порівняти із масовим винищенням за Збручем. Тому в середині 30-х рр. було започатковано політику “нормалізації” відносин УНДО і польського уряду. Польські кола також йшли на певні контакти з українською

громадою. Аналізуючи відносини обидвох народів стверджувалося, що обмежування прав і культурного розвитку веде до послаблення держави, а український терор можна зупинити тільки шляхом поступок українським угрупованням, які лояльні до Польщі⁴⁸. В результаті “нормалізація” призвела до певних позитивних наслідків: проголошено амністію українським політичним в’язням, багатьох з яких звільнили з тюрем та концтабору Береза Картузька; деякі українські економічні установи та кооперативи отримали фінансові позики; лідер УНДО В. Мудрий був обраний, одним з п’яти, віце-маршалком сейму і т. ін. У другій половині 30-х рр. українство під Польщею значно розвинуло своє економічне, соціальне й культурне життя створенням чисельних банків, кооперативів, культурно-освітніх товариств і організацій взаємодопомоги тощо.

На початку 1936 р. українсько-польські взаємини жваво обговорювалися в сеймі. Голова УНДО В. Мудрий, виступаючи з парламентської трибуни, пояснював: “Ми почали нормалізацію, що мала кинути поміст над історичною пропастью між обома народами Польщі”⁴⁹. В свою чергу прем’єр уряду Косцяловський стверджував: “... докладу всіх зусиль, щоби та нормалізація причинилась до того, щоб оперти відносини на тривкому довір’ї”⁵⁰. Міністр внутрішніх справ Рачкевіч зазначав: “... уряд буде підтримувати процес нормалізації українсько-польських взаємин, візьме під увагу господарські потреби та мовну і культурну окремішність української меншини”⁵¹. Відомий український публіцист, громадський діяч І. Кедрин-Рудницький констатував: “Присемно українцєви бути присутнім на таких польських відчитих, які не виявляють поговірковий ігнораций в українських справах. Ще 12 літ тому промовець чув у польському сеймі вибухи сміху серед польських послів, коли який-небудь український посол згадав про існування в Польщі мільйонів українців”⁵². З довірою сприймаючи намагання поляків зрозуміти і покращити життя українців, УПР вперше проголосувала за державний бюджет.

Але польська сторона не виконала своїх обіцянок. Очевидно, урядові кола бажали заспокоїти та прихилити до себе українців пам’ятаючи, що невдовзі закінчується 25-річний термін, за яким Ліга Націй вирішуватиме проблему приналежності Західної України. Загострення загальної міжнародної обстановки у другій половині 30-х рр., загроза початку нової війни також сприяли зростанню шовіністичних настроїв у польському суспільстві. Різно негативно щодо нормалізації взаємин виступила львівська польська преса. Кожний поступ іншим народностям трактувався як зрада інтересів поляків. Знову загострилося земельне питання. В суспільстві популяризується гасло: “ Земля польська для поляків, ані гектар в руки українців”⁵³. Для зміцнення польського капіталу уряд вкладає інвестиції в розвиток економіки Східної Галичини і Західної Волині. Польща різними методами заохочує українців до еміграції. Українських учителів насильно переводять на працю до польської етнічної території, натомість на західноукраїнські землі присилають польських вчителів. Приймається закон про введення польської мови в кооперативах і акціонерно-торгових спілках, влада проводить т. зв. шкільний плебісцит – заставляє батьків заповнювати декларації щодо бажання навчати дітей польською мовою. Особливо занепокоїли українські політичні кола заходи влади, які поглиблювали т. зв. “сокальський кордон”, що вело до занепаду господарських і культурних зв’язків Галичини та Волині. У 1938 р. проводиться активна політика

руйнування православних церков на північно-західних землях. “Ревіндикаційні” акції призвели до знищення 189 святинь, а 149 культових будинків передано римо-католицькому костелу⁵⁴. У зв’язку з подіями, на Закарпатті активно проходить закриття низки українських установ, здійснюються погроми національних інституцій тощо.

На тлі загострення польсько-українських взаємин напередодні Другої світової війни стануть більш ворожими й людські стосунки між двома народами. Сучасники згадують: “Ми, молодь, польської влади зовсім не визнавали і вважали її лише тимчасовою докучливістю. Відмалку жили ми, сказати б, державою в державі, і наше виховання було чисто українське, наша генерація ніколи не була людьми польської культури, хоч від неї чимало навчилася”⁵⁵. Змішана польсько-українська родина сходилася як завше сердечно і мило, а розходилася гніваючись. Привід завжди той самий: розмови на тему багатовікових польсько-українських відносин⁵⁶. Пересічні поляки стверджували: “Погоджуюся на співпрацю з українцями, бо того вимагає наша польська влада, але в серці завжди відчуваю інше. Чую, що українець то є мій ворог, то гад (змія)⁵⁷. Підсумував бачення перспективи взаємин обидвох народів президент Львова д-р С. Островський: “Не можемо українців виселити, як це зробили Совіти, масами переносячи українців на Сибір, зате ми схильні допомогти їм здобути власну державу, але за Дніпром”⁵⁸.

У такій ситуації на початку 1938 р. УНДО висунуло низку вимог до польських властей: а) наділити українські етнічні землі Польщі територіальною автономією з власним сеймом, урядом і власною територіальною армією...; б) змінити закон про територіальну самоуправу, щоб забезпечити громадянам безпосередній вплив на їх діяльність; в) в демократичному напрямі провести зміни до виборчого закону, щоб самі виборці мали безпосередній та вирішальний вплив на кандидатів до парламенту; г) припинити роздачу земель поміж спроваджуваних з заходу колоністів, роздати землю малоземельним і безземельним місцевим селянам; д) заснувати український університет у Львові та розбудувати народне і середнє шкільництво всіх типів і видів з українською мовою навчання на всіх етнічних територіях, відповідно до чисельності і потреб українського населення⁵⁹. Польська влада на вимоги українців відповіла тим, що у січні 1939 р. на засіданні уряду було поставлено завдання кожному міністру до 15 лютого підготувати план ліквідації української проблеми. Напередодні війни поляки відчували загрозу з боку радикально налаштованих оунівців, які готувалися до антипольського повстання, адже в листівках поширюваних ОУН, західноукраїнське громадянство закликалося до всенародних революційних актів⁶⁰.

Подальший хід подій показав, що ніколи не зможе домовитися панівна нація з поневоленою, прикладом цьому є українсько-польське протистояння в роки Другої світової війни і в повоєнний час. Натомість західноукраїнські політичні сили, незважаючи на тактичні розбіжності, домоглися поставленої мети: зуміли сконсолідувати національні сили у боротьбі за свободу життя у власній державі. Це дозволило зберегти національно-державницькі традиції, сприяло морально-духовному утвердженню українців не як етнографічної маси, а як цивілізованої нації. Політичне життя Західної України дало основу для майбутньої національно-

визвольної боротьби українського народу, яка згодом поширалася на всі українські землі, що і призвело до створення незалежної України.

- ¹ *Кубійович В.* Мені 85. – Мюнхен: В-во “Молоде життя”, 1995. – С.12, 26.
- ² Цит. за: *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів / Пер. з пол. Є. Петренка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 66.
- ³ Там само.
- ⁴ *Гудь Б.* Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століть. – Львів, 2006. – С. 306.
- ⁵ *Лозинський М.* Положення Східної Галичини зі становища міжнародного права // Календар товариства “Просвіта” – 1923. – Львів, 1922. – С. 192–193.
- ⁶ Свобода (Джерси Ситі). – 1921. – 8 березня.
- ⁷ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. В 3-х томах. – Упор. Гунчак Т., Сольчаник Р. – Мюнхен, 1983. – Т. 2. Міжвоєнний період. – С. 7–15.
- ⁸ Там само. – С. 28–29.
- ⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ). – Ф. 371. Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 68.
- ¹⁰ Там само. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 889. – Арк. 7.
- ¹¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1016. – Арк. 13, 27–35.
- ¹² *Литвин В.* Тисяча років сусідства і взаємодії // Волинь моя. – 2002. – Випуск 2. – С. 51.
- ¹³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1016. – Арк. 57.
- ¹⁴ *Slowo Polske.* – 1924. – 19 pazdziernika.
- ¹⁵ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 57. – Спр. 1184. – Арк. 23.
- ¹⁶ Там само. – Оп. 52. – Спр. 52. – Арк. 61.
- ¹⁷ Там само. – Оп. 51. – Спр. 1255. – Арк. 4.
- ¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 8–9, 17–18.
- ¹⁹ Там само. – Спр. 470. – Арк. 1–14.
- ²⁰ Громадський Голос. – 1929. – 16 лютого.
- ²¹ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 78.
- ²² Цит. за: Листи Євгена Коновальця з Відня на Україну в першій половині 1921 року // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 239.
- ²³ Цит. за: *Книш З.* На повні вітрила! (Українська Військова Організація в 1924–1926 роках). – Торонто, 1970. – С. 274.
- ²⁴ *Бедрій А.* Про необхідність українського війська для побудови національної держави // Визвольний Шлях. – 1992. – № 4. – С. 418.
- ²⁵ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 96. – Арк. 48.
- ²⁶ Діло. – 1928. – 25 березня.
- ²⁷ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 292. – Арк. 7.
- ²⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ). – Ф. 4331. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 28–29, 65; Спр. 3. – Арк. 8, 35–37.
- ²⁹ Там само. – Арк. 13–14.
- ³⁰ *Чоповський В.* Пацифікація // Дзвін. – 1991. – № 10. – С. 80.
- ³¹ Діло. – 1929. – 1 грудня.
- ³² Там само. – 10, 11 грудня; 1930. – 18 січня.
- ³³ ЦДІАУ. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 2; ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 445. – Арк. 5.
- ³⁴ Сурма. – 1930. – Жовтень.
- ³⁵ *Siwicki M.* Dzieje konfliktów Polsko-Ukraińskich. – Т. I. – Warszawa, 1992. – S. 68.
- ³⁶ ЦДІАУ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2042. – Арк. 182; ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 595. – Арк. 5.
- ³⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 67 – Оп. 17 – Спр. 2657 – Арк. 70.
- ³⁸ Цит. за: *Онацький Є.* Євген Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні // Євген Коновалець та його доба... – С. 688.

- ³⁹ Цит. за: *Врецьона С.* Мої зустрічі з полковником // Євген Коновалець та його доба... – С. 479.
- ⁴⁰ *Бедрий А.* Кінець одного періоду, початок революційної епохи // *Визвольний Шлях*. – 1980. – № 6. – С. 653–654.
- ⁴¹ ЦДДАУЛ. – Ф. 359. – Оп. 17 – Спр. 365. – Арк. 2.
- ⁴² Там само. – Ф. 3717 – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 14.
- ⁴³ *Мета*. – 1934. – Ч. 31. – 12 серпня.
- ⁴⁴ Діло. – 1934. – 7 січня.
- ⁴⁵ Цит. за: *Кордюк Б.* Євген Коновалець – військовий і політичний організатор // *Розбудова Держави*. – 1993. – № 5. – С. 4.
- ⁴⁶ ЦДДАУЛ. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 14.
- ⁴⁷ *Старий В.* Кінець ОУН? – Прага, 1933. – С. 5.
- ⁴⁸ *Новий Час*. – 1935. – 9 листопада.
- ⁴⁹ ЦДДАУЛ. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 525. – Арк. 14.
- ⁵⁰ Діло. – 1936. – 18 лютого.
- ⁵¹ *Кедрин І.* Життя – події – люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 248.
- ⁵² Діло. – 1936. – 3 березня.
- ⁵³ *Sowa A.L.* Stosunki Polsko-Ukraińskie. 1939–1947. – Kraków, 1988. – S. 50.
- ⁵⁴ Там само. – S. 62.
- ⁵⁵ *Гординський С.* На переломі епох. Львів.: В-во “Світ”, 2004. – С. 455.
- ⁵⁶ *Sowa A.L.* Stosunki... S. 50.
- ⁵⁷ *Chojnowski A.* Ukraina. – Warszawa, 1997. – S. 115.
- ⁵⁸ Діло. – 1938. – 26 жовтня.
- ⁵⁹ *Українська суспільно-політична думка...* – С. 394.
- ⁶⁰ ЦДДАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1073. – Арк. 1.